

Az anyagi viszonyok és a családok közötti támogatási szokások

Számos szociológiai és közgazdasági kutatás alapján ismert, hogy a 70-es évek eleje óta a magyar családok életében egyre nagyobb szerepet játszik a második gazdaság. E zömében a lakosság által szervezett gazdasági szféra térhódításában több tényező is közrejátszott.

Az egyik igen komoly tényező az első gazdaság teljesítőképességének romlásával kapcsolatos, amely a lakosság szempontjából oly módon jelent meg, hogy ez az első gazdaság — korábbi „csúcsteljesítménye” után — nem tudott elegendő forrást biztosítani a megélhetéshez. Ezzel szorosan összefügg a második tényező, nevezetesen az, hogy a fogyasztási javak terén ez idő tájt felgyorsuló modernizáció olyan többlet forrásigényt támasztott, melynek jelentős részét eleve csak valamilyen kiegészítő jövedelmekből lehetett fedezni. Más magyarázó okokat is említhetünk a második gazdaság növekvő terjedésére, azonban az itt vizsgált kérdések szempontjából a fentiek a legfontosabbak.

Tekintve, hogy a második gazdaságot alapvetően a lakosság tartotta a kezében, ezért működési elveit, továbbá az itt megtermelt jövedelem elosztását illetve újraelosztását is saját hatáskörben oldotta meg. Az adott körülmények között meglehetősen korlátozottak voltak a lehetőségek a lakossági megtakarítások termelési célú befektetésére, ezért a második gazdaság keretei között megtermelt jövedelem túlnyomó része a családok növekvő fogyasztásának finanszírozását szolgálta. Miután azonban az első gazdaságból származó jövedelmek csökkenése az újonnan családot alapító nemzedékeket sújtotta a legnagyobb mértékben, továbbá a modernizációs igények is a fiatalabb korosztályokban jelentkeztek a legerőteljesebben, ezért a szülői család arra kényszerült, hogy többletjövedelmével segítse a fiatal generációk önálló otthonteremtését.

Ez a körülmény egyúttal azt jelentette, hogy a lakosság fokozatosan kiterjesztette a — valamilyen formában korábban is létező — családi szintű redistribúció rendszerét. A fentiekben felvázolt jellemzők természetesen csupán vázszerű leírását jelentik ennek az igen bonyolult, és viszonyossági alapon működő támogatási rendszernek. A későbbiekben bemutatásra kerülő adatok azonban bizonyos betekintést adnak majd ennek néhány konkrét megnyilvánulásáról is.

Előrebocsátva is megállapítható, hogy az említett családi szintű redistribúció sajátos védőhálót jelentett a makroszférából érkező kedvezőtlen hatások kiegyenlítésére. Ennek hiányában a családok tömegesen kerültek volna igen súlyos helyzetbe, ráadásul a különböző mo-

demnizációs hatások egymást keresztezve még fel is erősítették az e téren jelentkező feszültségeket. Az egyik oldalon ugyanis — éppen a modernizáció hatására — meghatározó tendencia volt a nukleáris család mint együttélési forma terjedése. Komoly gondot okozott azonban, hogy ehhez nem voltak meg a szükséges anyagi alapok, és ebben a helyzetben a fogyasztási javak terén felgyorsuló modernizáció csak növelte az igények és a lehetőségek között tátongó rést. Ebben a kritikus helyzetben jelentkezett tehát mentő megoldásként a családi szintű újraelosztás rendszere, amelyet bizonyos mértékig a korábbi nagycsaládi keretek között kialakított funkciók újraélesztésének is tekinthetünk.

Mielőtt azonban részletesen is bemutatnám az e jelenségről számot adó vizsgálatok adatait, röviden kitérek a családok anyagi viszonyait tükröző mutatók értékelésére, illetve az e mutatókkal kapcsolatosan felmerült gondok jelzésére. Az ezzel kapcsolatos problémák számbavétele nélkül ugyanis nem válik világossá sem a családok közötti újraelosztás jelensége, sem az ennek nyomán kialakuló anyagi helyzet.

Magyarországon — más országokhoz hasonlóan — a családok anyagi helyzetének jellemzésére hosszú idő óta a családi jövedelem szolgál az alapvető információk forrásául. A családi jövedelmek mérésére — 1963 óta — ötéves gyakorisággal rendszeres adatgyűjtést végeznek. A statisztikai módszerek korlátaiból adódóan azonban az így gyűjtött információk elsősorban az első gazdaságból származó jövedelmekről adnak pontos információt, és a második gazdaságból származó jövedelmek esetében érthetően csak hozzávetőleges képet nyújtanak.

A 60-as években — amikor a második gazdaság kiterjedése viszonylag szűkebb körű volt — ezekkel a mérési módszerekkel meglehetősen biztonsággal lehetett bemutatni a családok anyagi helyzete szempontjából legfontosabb összetevő, a jövedelem nagyságának alakulását. Ebből következik, hogy amilyen mértékben elterjedt a második gazdaság, ezzel párhuzamosan növekedett azon kiegészítő jövedelmi források aránya, amelyekről a statisztikai módszerek korlátaiból adódóan nem lehetett pontos információt szerezni.

Az időmérleg-vizsgálatok adatai is jelezték, hogy a második gazdaság kiterjedése és hozadéka feltehetően jóval nagyobb mértékű, mint amennyit a lakossági jövedelmi vizsgálatok alapján ki lehet mutatni. A lakossági felhalmozásra (lakásépítés) és fogyasztásra (tartós fogyasztási cikkek) vonatkozó adatok ugyancsak arra hívták fel a figyelmet, hogy jelentős eltérés van a statisztikailag rögzíthető jövedelem (input) és a felhalmozásban és fogyasztásban megjelenő anyagi javak (output) között. Más szavakkal a számba vett javakat nem lehetett a statisztikailag mért jövedelmekből finanszírozni.

Ez a helyzet olyan mérési módszerek kialakítására ösztönzött, amelyek egyrészt alkalmasak arra, hogy pontosabb képet adjanak a családok anyagi viszonyairól, mint a folyó jövedelmeket rögzítő statisztikák; másrészt lehetőséget adnak a családi újraelosztási rendszer főbb jellemzőinek a megismerésére.

Az új, kísérleti módszerek kialakításához viszonylag jó információbázist nyújtottak a KSH 1986/87. évi¹ életkörülmény-, életmód- és időmérleg-vizsgálatai. E reprezentatív vizsgálat mintájába a 15—79 éves népesség 0,14%-a, mintegy 11 ezer fő került, és a vizsgálat témaköre kiterjedt a családok anyagi helyzetét bemutató lakás- és háztartás-

felszereltségi tényezők számbavételétől a családok közötti anyagi és nem anyagi támogatás különféle formáinak a bemutatásáig szinte minden fontosabb életkörülmény, életmód jellemzőre (beleértve az időmértéket is).

Az egyik kiinduló feltételezés az volt, hogy a háztartások felszereltségét jellemző mennyiségi és minőségi mutatók alapján olyan háztartástípusokat lehet kialakítani, amelyek — ha nem is tökéletesen, de a jövedelmi adatoknál jobban — tükrözik a háztartások, családok anyagi helyzetét. A minőségi kritériumok megragadására azért volt szükség, mert jelenleg alapvetően már nem abban különböznek az egyes háztartások egymástól, hogy van-e háztartási gépük, vagy nincs, hanem abban, hogy hány féle és milyen típusú háztartási gép van a birtokukban. A minőség, mint kritérium, oly módon jelent meg, hogy a háztartási gépeknél és kulturális eszközöknél azt is figyelembe vettük, hogy az adott berendezés hagyományos, tehát többnyire technikailag elavult, vagy modern, automata rendszerű-e.

Az alábbiakban bemutatásra kerülő adatokból egyértelműen kitűnik, hogy a modernizációs skálán való elhelyezkedés igen fontos rétegző szempontot jelent. Különösen nagy a jelentősége az e skálán elfoglalt helynek a szegénységi zónába tartozóknál, minthogy ma már számos olyan tartós fogyasztási cikk van, amelynek elterjedtsége általánosnak mondható, és ezért e javak birtoklásának egyszerű — a minőségi szempontokat mellőző — regisztrálásával nem dönthető el, hogy az adott család szegény-e vagy sem.

E szempontok figyelembevételével a háztartási gépeknél külön kategóriába soroltuk

— a hagyományos gépeket: hagyományos mosógép, centrifuga, porszívó, hűtőszekrény;

— a modern gépeket: automata mosógép, hűtőláda, háztartási robotgép.

A kulturális eszközök esetében

— hagyományos eszközök: nem sztereo rendszerű rádió, illetve magnórádió, lemezjátszó, kazettásmagnó, fekete-fehér TV;

— modern eszközök: sztereo rendszerű rádió, magnórádió, lemezjátszó, magnó, színes TV, Hifi-torony, képmagnó, videokamera, filmfelvevő, számítógép, CB-rádió.

A felvétel során a fogyasztási cikkeknek az itt említetteknek jóval bővebb körét rögzítettük, azonban az előzetes elemzések alapján kiderült, hogy a típusképzéshez elégségesek a fentiekben felsoroltak.

Háztartástípusok

Az összes tartós fogyasztási cikkel való ellátottság alapján végül is olyan háztartástípusokat lehetett körvonalazni, amelyek a köznapi tapasztalatokkal egybecsengően jelenítik meg a modernizációs skálán, illetve — ehhez kapcsolódóan — az anyagi viszonyok ranglétráján elhelyezkedő rétegeket.

A csoportképzési szempontok alapján a háztartások nyolc kategóriáját alakítottuk ki.² Az aktív keresős háztartások körében a következő típusokat lehetett megkülönböztetni:

— alsórétegek:

— szegénységi zónába tartozók (1. kategória)	14 ⁰ / ₀
— társadalmi minimumot elérők (2. kategória)	22 ⁰ / ₀
— középrétegek:	
— alsóközép (3., 4. és 8. kategória)	29 ⁰ / ₀
— felsőközép (5., 6. kategória)	21 ⁰ / ₀
— felsőrétegek:	
— felsőréteg (7. kategória)	14 ⁰ / ₀
	100 ⁰ / ₀

A tipizálás alapján az *alsórétegekbe* kerültek azok a háztartások, ahol csak hagyományos készülékek vannak, és amelyekből vagy hiányos, vagy közepes az ellátottság. Az előbbieket (1—2 készülék) a szegénységi zónába, az utóbbiak egyfajta társadalmi minimumot elérők csoportjába sorolhatók.

A *középrétegek* kategóriájába több, különféle összetételű csoport tartozik. Közös jellemzőjük, hogy modernnek tekinthető gépek és eszközök is megjelennek a háztartásban, és a modern gépek számától — tehát a modernizációs skálán való elhelyezkedéstől — függően két alcsoportra különíthetők. E két alcsoport az aktív keresős háztartások felét teszi ki.

A *felsőrétegek* közé kerültek azok a háztartások, ahol a háztartási gépek és a kulturális eszközök esetében is teljesen modernizált a háztartás, vagy megközelíti azt a szintet. Az ide tartozók aránya 14⁰/₀, ám nyilvánvaló, hogy ez a csoport is alcsoportokra bontható, ehhez azonban további finomabb információkra lenne szükség. Csupán illusztrálásképpen érdemes felsorolni, milyen háztartási gépekkel és eszközökkel rendelkeznek az ebbe a csoportba tartozók: automata mosógép, hűtőláda, háztartási robotgép, színes TV, sztereo magnó, lemezjátszó, rádió, és/vagy video berendezések, CB-rádió, Hifi-torony.

Az itt bemutatott országos átlagok önmagukban is elég informatívak, azonban sokkal „életszerűbb” a kép, ha e kategóriák különböző metszetekben megjelenő összetételét is szemügyre vesszük.

A *településtípusok* közötti különbségek e téren is igen jelentősek. Budapesten és a nagyvárosokban például 18—25⁰/₀ körüli az alsórétegekbe tartozók aránya, a falvakban viszont 50⁰/₀ körüli. Még nagyobb a különbség a felsőréteg esetében, ahol a budapestiek körében 30⁰/₀-os, a falvakban 5—7⁰/₀-os részarány figyelhető meg. Az itt kimutatott területi különbségek alapján szembetűnő a falusi népesség kedvezőtlen anyagi helyzete, azonban az általam képzett mutató némileg „felnagyítja” ezeket a különbségeket, tekintve, hogy a falusi népesség részben az eltérő életforma, részben az erőteljesebb felhalmozói magatartás következtében eleve ritkábban vásárol ilyen eszközöket, és ezért hátrányosabb helyzetben van a mutató által mért modernizációs skálán. Éppen ezért ebben a metszetben ez a mutató nem csupán az anyagi viszonyokban jelentkező különbségeket, hanem a különböző értékrendeken alapuló „másságok” által előidézett társadalmi különbségeket is tükrözi. (Az anyagi viszonyokban meglévő különbségek tisztább mérésére komplexebb mutatót kellene alkalmazni, például olyant,

Háztartástípusok az összes tartós fogyasztási cikkkel való felszereltség alapján

Aktív keresős háztartások

Településtípus	Csak hagyományos készülékei vannak, amelyekből az ellátottság		A háztartásnak modernizált készülékei is vannak, amelyekből		Egyéb egyes összetételű	Összesen
	hiányos	közepes	a háztartási gépek hagyományosan, a kulturális eszközök között van modernizált is	mindkét háztartási gépek teljesen modernizált		
Budapest	10,0	8,0	10,9	6,5	18,9	30,3
Megyeszékhely	10,3	15,0	19,6	6,2	21,5	18,3
Egyéb város	10,0	20,2	16,9	7,1	17,7	15,8
Önálló község	18,3	28,2	18,5	7,7	11,8	6,8
Társközség	18,4	30,9	17,5	8,9	9,8	5,0
Külterület, városához csatolt község	30,4	27,4	19,3	5,5	5,2	4,5
Összesen	14,1	21,7	16,6	7,4	15,0	14,1
						6,1
						4,9
						100,0
						100,0
						100,0
						100,0
						100,0

amelyik a vagyoni helyzetet és a termelési javakat is figyelembe veszi.)

Az adatok azt mutatják, hogy a család- és háztartás-összetétel is jelentősen differenciálja a háztartások felszereltségét.

E téren a kétgyermekes (15 éves és fiatalabb gyermekek) házas családok vannak a legkedvezőbb, és az egyedül élő nyugdíjasok a leginkább kedvezőtlen helyzetben. Ha ugyanis az ellátottság szempontjából legalsó két kategóriába tartozók arányát vesszük alapul, akkor ők az egyedül élő nyugdíjasok 49%-át, a kétgyermekes házasok 9%-át teszik ki. A különbség tehát ötszörös. Ha a felső két kategóriába tartozókat vesszük alapul, akkor a kétgyermekes házasoknak 27%-a, az egyedül élő nyugdíjasoknak csak 3%-a tartozik ide, tehát a különbség kilencszeres.

E mutató esetében is azonban — akárcsak a többiekénél — igen óvatosan kell kezelni az így kialakult arányokat, mert ebben az esetben sem lehet olyan következtetést levonni, hogy a kétgyermekes családok — háztartási gépekkel mért — anyagi helyzete akár ötszörösen, akár kilencszeresen kedvezőbb, mint az egyedül élő nyugdíjasoké. Ezek az arányok ugyanis nem annyira az anyagi helyzetben meglevő „távolságot”, mint inkább az életformák, életkörülmények másságát tükrözik.

Ezt az értelmezésbeli megszorítást is figyelembe véve a különböző típusú háztartások között — a (háztartási gépekkel való ellátottság alapján) két alsó és két felső kategóriába tartozók aránya szerint — a következő sorrend állítható fel:

- egy- és két kiskorú gyermeket nevelő (aktív keresős) házasok,
- kiskorú gyermeket nem nevelő (aktív keresős) házasok,
- három és több kiskorú gyermeket nevelő (aktív keresős) házasok,
- kiskorú gyermeket nem nevelő többcsaládos háztartások, ahol az egyik család házaspár,
- kiskorú gyermeket nevelő többgenerációs háztartások,
- kiskorú gyermekét egyedül nevelő (aktív kereső)
- egyedül élő aktív kereső,
- egyéb többcsaládos háztartás,
- nyugdíjas házaspár,
- egyedül élő nyugdíjas.

A kapott eredmények nyomán, ismételten felmerülhet a kérdés, hogy vajon a háztartások felszereltsége alapján kialakított típusok mennyiben fedik le az anyagilag kedvezőtlen helyzetű, tehát a szegénységi zónába, illetve a tehetősebbek kategóriájába tartozó rétegeket.

A statisztikai vizsgálatok korlátait ismerve, megállapítható, hogy az így kialakított csoportosítás is csak közelítő, tájékoztató jellegű információkat tud nyújtani erre vonatkozóan. A különböző mérési módszerek korlátait azonban viszonylag jól lehet érzékeltetni azokkal a mutatókkal, amelyek az anyagilag legrosszabb kategóriába sorolt háztartások néhány jellemzőjét próbálják megragadni. A mérési módszerek összehasonlításához a KSH jövedelmi és háztartás-statisztikai adatai alapján kialakított „létminimum alatt élő népesség”³ és az általam kialakított „háztartás-felszereltségi minimum” kategóriájába tartozókat vettem alapul.

Az összes tartós fogyasztási cikkel való ellátottság család- és háztartásösszetétel szerint; %

Család- és háztartás- összetétel	A háztartásnak								Összesen
	Csak hagyományos készülékei vannak, amelyekből az ellátottság		modernizált készülékei is vannak, amelyekből					Egyéb vegyes összetételű	
	hiányos	közepes	a háztartási gépek ha- gyomá- sak, a kul- turális esz- közök kö- zött van modernizált is	a kulturális eszközök hagyomá- nyosak, a háztartási gépek kö- zött van modernizált is	mindkét eszköznel van mo- dernizált is	csak a háztartási gépek tel- jesen mo- dernizáltak	mindkét eszköz teljesen mo- dernizált vagy meg- közelíti ezt a szintet		
<i>Egycsaládos háztartások</i>									
1. 15 év alatti generációt egyedül nevelő (aktív)	15,3	26,7	19,2	5,9	12,5	5,0	10,9	4,6	100,0
2. Egyedül élő									
— aktív kereső	32,8	18,7	3,9	7,5	12,1	2,4	8,3	14,2	100,0
— nyugdíjas	46,5	33,6	5,8	5,2	4,2	1,6	0,9	2,3	100,0
3. Házass, gyermek* nélkül									
— csak aktív kereső van	12,6	23,2	17,4	7,2	13,5	6,1	14,9	5,1	100,0
— aktív és nyugdíjas	17,1	29,2	16,2	6,9	11,5	5,7	7,1	6,4	100,0
— nyugdíjas	31,8	36,3	8,4	8,0	5,7	4,7	2,5	2,5	100,0
4. Házass (aktív keresők)									
— egy gyerekkel*	11,0	18,6	16,2	6,7	18,6	7,4	16,5	5,0	100,0
— két gyerekkel	8,1	19,9	15,4	7,4	18,3	8,1	18,8	4,2	100,0
— három és több gyerekkel	20,8	20,9	14,0	5,3	12,4	5,3	15,2	6,1	100,0

Többcsaládos háztartások

5. Házaspár, gyermek* nélkül, és más család is él a lakásban										
— csak aktív kereső van	16,3	24,6	17,0	5,7	9,9	6,5	12,5	7,5	100,0	
— aktív és nyugdíjas	16,9	22,7	16,5	8,8	12,6	6,9	11,7	3,9	100,0	
6. Házaspár, gyermekkel*, és más személy is él a lakásban										
— csak aktív kereső van	21,0	17,0	21,5	6,7	13,0	6,5	7,4	7,0	100,0	
— aktív és nyugdíjas is	16,8	22,8	13,1	8,9	14,6	6,8	12,9	4,3	100,0	
7. Házaspár, gyermekkel*, és más házaspár is él a lakásban										
— csak aktív kereső van	24,4	21,8	10,6	12,2	13,0	6,3	8,7	3,0	100,0	
— aktív és nyugdíjas is	15,1	31,9	12,7	8,2	12,8	5,4	12,0	2,0	100,0	
8. Nem házaspár, 15 év feletti gyermekkel										
— csak aktív kereső van	20,6	19,1	20,2	7,0	12,5	3,3	10,8	6,5	100,0	
— aktív és nyugdíjas is	30,0	31,0	13,0	1,2	13,3	2,4	2,6	6,5	100,0	
9. Egyéb többcsaládos háztartás										
— csak aktív kereső van	36,2	22,9	13,3	7,1	10,3	4,1	1,6	4,5	100,0	
— aktív és nyugdíjas is	25,2	28,3	16,9	7,1	9,5	1,7	6,5	4,7	100,0	

A létminimum alatt élő háztartások körében (1989-ben)	
— fagyasztógéppel rendelkezett	22%
— színes televízióval rendelkezett	32%
— személygépkocsival rendelkezett	30%
— Hifi-toronnyal rendelkezett	5%
— képmagnóval rendelkezett	9%

A háztartás-felszereltségi minimum alapján kialakított kategóriában már csak a képzési szempontok miatt sem volt olyan háztartás, amely rendelkezett volna az itt felsorolt fogyasztási javakkal. Kivételt csupán a személygépkocsi jelentett, amely az e kategóriába tartozó háztartások 1%-ában volt. Úgy vélem, hogy a fenti összefüggések viszonylag jól érzékeltetik a különböző mérési módszerek korlátait, illetve azt is jelzik, hogy — a különböző mérési módszerek kombinálásával — ezek a korlátok bizonyos mértékig tágíthatók. Az anyagi ellátottság és a jövedelmi helyzet *együttes* figyelembe vételére épülő minimum számítások azonban eddig nem készültek. Ezért egyelőre csak arra érdemes felhívni a figyelmet, hogy a különböző előfeltevéseinkből kiinduló mérések a szegénység mértékéről és terjedelméről némileg eltérő képet hoznak — s ezt mindenkor fejben kell tartanunk, ha a korrekció szociálpolitikai lehetőségei felől gondolkodunk.

A családok közötti támogatás szerepe

A tények azt mutatják, hogy a tartós fogyasztási javakkal való ellátottságot jelentős mértékben befolyásolja az a körülmény is, hogy az adott család részt vesz-e a családok közötti támogatási rendszerben, vagy sem. Így például, ha a háztartási gépekkel legrosszabbul felszerelt háztartásokat vesszük alapul, akkor azt találjuk, hogy itt meglehetősen alacsony azoknak a háztartásoknak az aránya, amik — akár mint adók, akár mint kapók — részt vesznek a családok közötti anyagi támogatás rendszerében. Ezek hányada mindössze 9 százalékot tesz ki. A következő, a „második legrosszabb” kategóriában már 45 százalékot, a többiekben pedig 58—63 százalékos részarányt mutat a támogatás különböző formáiban résztvevő háztartások aránya. Az összes háztartási eszköz figyelembe vételével mért ellátottságot alapul véve már némileg kisebbek a rosszul ellátott, tehát a zömében szegény rétegekhez tartozók, és a jobban ellátottak, tehát a tehetősebb rétegek közötti különbségek.

Ezek a tendenciák arra hívják fel a figyelmet, hogy a rossz anyagi helyzet (amit ez esetben a tartós fogyasztási javakkal mértünk) és az anyagi támogatás rendszerében való részvétel között igen szoros összefüggés van. A háztartások közötti anyagi támogatás rendszerén „kívül rekedt” családoknak ugyanis sokszorosan nagyobb az „esélye” arra, hogy a szegénységre jellemző viszonyok között fognak élni, mint a támogatás védőhálóját élvező családoknak.

A családi védőhálónak ez az óvó-védő szerepe azonban csak ahhoz elégséges, hogy az érintett családokat a közepesnek megfelelő szintig emelje. Az újonnan családot alapító nemzedékeknek ezt a szintet 5—10 éven belül el kell érniük ahhoz, hogy erre építve — megfelelő lehetőségek esetén — a közepes szintről továbbléphessenek.

Összehasonlítva a háztartások felszereltségét meghatározó különböző tényezőket, megállapíthatjuk, hogy a családok közötti támogatási rendszernek ugyanakkora befolyásoló hatása van, mint a társadalmi csoportok, valamint a településtípusok között kialakuló különbségeknek.

További meghatározó vonás, hogy ez a támogatási rendszer csak viszonylag szűk körben mutat összefüggést a társadalmi tagozódás, illetve a településtípus jellemzői alapján kirajzolódó különbségekkel. Ezért — hatásmechanizmusát tekintve — inkább önálló, a másik két dimenziótól többnyire független tényezőnek kell tekintenünk az anyagi támogatás rendszerében való részvételt.

A családok megélhetési módjai és stratégiai szempontjából azonban különbség van a társadalmi tagozódás és a településtípus befolyásoló szerepe nyomán lehetővé váló „korrekciók” hatásmechanizmusai, valamint az anyagi támogatás rendszerében való részvétel között. A család szempontjából nézve az előbbieket sajátos „külső”, az utóbbi viszont egy „belső” burkot képeznek.

A családok közötti anyagi jellegű támogatás a háztartás felszereltsége szerint, %

Aktív keresős háztartások

A háztartás felszereltsége	Anyagi jellegű támogatást				
	adnak és kapnak	csak adnak	csak kapnak	nem adnak nem kapnak	összesen
<i>A háztartás összes tartós fogyasztási cikkei alapján</i>					
1. legrosszabb helyzetű	7,7	11,2	5,0	76,1	100,0
2.	25,8	21,8	8,6	43,8	100,0
3.	28,6	18,2	11,5	41,6	100,0
4.	26,4	26,2	8,4	39,0	100,0
5.	28,4	21,5	12,8	37,3	100,0
6.	32,1	20,9	13,8	33,2	100,0
7. legjobb helyzetű	30,5	22,5	12,7	34,3	100,0

Nyugdíjas háztartások

A háztartás összes tartós fogyasztási cikkei alapján

1. legrosszabb helyzetű	19,2	22,6	5,2	52,9	100,0
2.	23,0	38,9	6,3	31,8	100,0
3.	18,4	30,8	6,7	44,1	100,0
4.	25,1	37,8	7,3	29,9	100,0
5.	20,1	46,3	5,6	28,0	100,0
6.	32,8	46,1	1,8	19,2	100,0
7. legjobb helyzetű	23,6	47,3	2,9	26,2	100,0

A két burok bizonyos értelemben két „védővonalnak” is felfogható. E két védővonal ellátja a közvetítő mechanizmusok szerepét. A makroviszonyokból eredő hatásokat ugyanis valamilyen módon közvetíteni kell a családok felé, és e két védővonal éppen ezen hatások szűrését és „korrigálását” végzi el. Az egyes családok helyzetét tehát döntő mértékben meghatározza, hogy az ő szempontjukból nézve hogyan működnek a „védővonalak”. A makro- és mikroszintű integráció e védővonalak működésén keresztül valósul meg.

Feltételezhető, hogy e védővonalak működésük során valamiféle „munkamegosztást” alakítanak ki egymás között. A társadalmi rendszer azonban zavarokat idézhet elő e védővonalak által kialakított „munkamegosztásban”.

E gondolatmenet alapján joggal feltételezhetjük, hogy az első gazdaság munkamegosztási rendszerében elfoglalt pozíció (amit a társadalmi tagozódás képez le) önmagában nem volt képes feltartóztatni makroviszonyokból kiinduló — és a családok felé tartó — kedvezőtlen folyamatokat. Itt alapvetően arra gondolok, hogy az első gazdaságbeli pozíció — széles társadalmi csoportokat tekintve — nem tudta biztosítani a családok által „méltányosnak” tekintett forrásokat, s ezáltal a családok megélhetési problémákkal találták szembe magukat.

Ez — a családok szempontjából — olyan kihívás volt, amelyre valamiképpen reagálni kellett. A társadalmi pozíció korrekcióját a második „védővonal”, azaz a családok közötti anyagi támogatás rendszerének hatásosabb működtetésével valósították meg — akik tudták.

Összegezve az eddigieket tehát azt mondhatjuk, hogy a családokat is — mint minden élő organizmust — védőháló, védővonalak rendszerre veszi körül.

A történelmi tapasztalatok természetesen azt mutatják, hogy ezek a védővonalak meglehetősen törekenyek — nemcsak a társadalmi csoportok, hanem az egyes családok szintjén is.

Vizsgálatunk eredményei azt mutatják, hogy a magyar társadalomban az utóbbi évtizedekben számos, közvetítő mechanizmusként működő védővonal — a fennálló rendszer működése következtében — megsérült. Ebben a helyzetben a családoknak azt a védővonalat kellett leginkább megerősíteniük, amelyre lehetőségük volt. A tények arra engednek következtetni, hogy e célra a családok közötti anyagi támogatás, vagy — szélesebb értelmezésben — a családi szintű redistribúció rendszere bizonyult az egyik leginkább hatásos eszköznek.

A családi szintű redistribúció azonban — amint azt a tények is mutatták — a szegény családok körében meglehetősen korlátozott mértékben van jelen, bár a célzott szociológiai vizsgálatok, többek között Győri Péter és Gábor László kutatásai⁴ azt jelezték, hogy a működtetésre való törekvés a szegény családokban is kitapintható. Hatékonyasága azonban e körben — egyszerűen az újra elosztható családi források szűkössége folytán — szükségszerűen csak igen szerény lehet.

Az összefüggések mindenesetre azt jelzik, hogy ez a támogatási rendszer arra alkalmas, hogy — adott szinten lévő családoknál — megakadályozza a rokonsági körbe tartozó családoknak-egyéneknek a szegénységi zónába süllyedését. Arra viszont nem alkalmas, hogy a szegénységi zónában lévőket kiemelje onnan és a közepes, vagy ahhoz közeli szinthez segítse őket. Ez természetesen képtelenség is lenne, hiszen ez azt jelentené, hogy a szegény családok az összefogás révén „hajuknál

fogva" képesek önmagukat kirántani hátrányos helyzetükből. Azt lehet tehát mondani, hogy a szegények társadalma önerőből nem tudja, nem tudhatja megoldani a szegénysége révén jelentkező problémákat. Helyzetük javításához szükség van a megfelelő makroszintű redisztribucióra, amelynek kialakítása nem az egyes egyének, hanem a szociálpolitika feladata.

Jegyzetek

1. Falussy Béla—Harcza István: Időmérleg (1976 és 1986 tavasza) KSH, 1987.
Farkas János—Vajda Agnes: Időgazdálkodás és munkatevékenységek. KSH, 1989.
Falussy Béla: A magyar társadalom életmódjának változásai az 1976–77. évi és az 1986–87. évi időmérleg-felvételek alapján. KSH, 1990.
2. A tipizáláshoz szükséges adatbázist a KSH 1986/87. évi életmód-, életkörülmény- és időmérleg-vizsgálatai szolgáltatták.
3. Lásd. Salamin Pálné: A létminimum — és akik alatta élnek című tanulmányát jelen számunkban.
4. Györi Péter—Gábor László: Díjhátralékosok — díjhátralékoság. Szociálpolitikai Értesítő. 1990. 2. sz. 147–322. old.